

В.Ф.Верстюк (Київ)

**СИМОН ПЕТЛЮРА:
ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ
(до 125-річчя від дня народження)**

Серед українських політичних діячів початку ХХ ст. постать С.Петлюри займає окреме місце, уособлюючи визвольні змагання 1917-1920 років, пов'язані з ними спроби побудови та збройного захисту Української Народної Республіки. Голова Директорії УНР, головний отаман армії УНР С.Петлюра став складовою частиною українського національного міфу завдяки надзвичайно твердій і послідовній політиці відстоювання національної державності. Не останню роль у міфологізації С.Петлюри відіграла його трагічна смерть на одній з вулиць Парижа у травні 1926 р. Підступне вбивство, сплановане і здійснене більшовицькими агентами, фізично знищило С.Петлюру, але ідейно перетворило його в масовій свідомості на потужний символ українського національно-державного руху.

Для історика Української революції С.Петлюра надзвичайно цікавий як реальна особистість, між якою і міфом є суттєва різниця, є реальні виміри, реальна біографія, що дають ключ до розуміння перебігу подій революції, дозволяють виокремити не лише їх сильні, але й слабкі сторони. Чи не тому ім'я С.Петлюри протягом багатьох десятиліть притягувало до себе увагу сучасників та істориків, спонукало до глорифікації, з одного боку, та тотального паплюження, - з іншого. І сьогодні воно викликає неоднозначні оцінки, палкі дискусії, має своїх апологетів і відвертих ворогів, хоч на загал академічна історіографія за останні роки серйозно просунулася вперед у відтворенні об'єктивного історичного портрета С.Петлюри. Насамперед створено ґрунтовну джерельну базу для вивчення його діяльності, формування світогляду та політичного кредо¹. Можна говорити і про помітні успіхи в аналізі цього документального масиву, про поступове формування сучасного петлюрознавства².

В даній статті зроблено спробу за допомогою наявних джерел та історіографії дати суспільно-політичний образ Петлюри, простежити основні етапи його діяльності, виокремити найважливіші ідеї, якими він керувався в процесі державотворення.

С.Петлюра народився 22 травня 1879 р. у сім'ї Василя та Ольги Петлюр, полтавських міщан. Рід Петлюр мав давнє козацьке коріння, проте особливих даних з його генеалогії не збереглося³. Дід Симона - Павло Петлюра рано помер, його дружина Ганна, овдовівши, постриглася в черниці, згодом була ігуменею Тепловського монастиря поблизу Феодосії. Василь Петлюра ще парубком, у середині ХІХ ст., з'явився в Полтаві, працював візником, одружився, приставши в прийми до Ольги Марченко, згодом відкрив свій візницький промисел. 1890 р. мав кілька виїздів та двох найманих візників.

Багатодітна (четверо синів і п'ятеро доньок) сім'я Петлюр жила в старому трикімнатному будинкові на околиці Полтави. Мати Симона, Ольга Олексіївна, теж походила зі старого козацького роду. Її батько, овдовівши, постригся в ченці, був одним із співзасновників Київського Іонівського скиту, помер ієромонахом. Якщо згадати, що з родини Петлюр вийшов майбутній патріарх УАПЦ Мстислав (Степан Скрипник, син сестри Петлюри Маріан-

ни), то неважко збагнути, що в ній тісно переплелися та поріднилися козацька й православна традиції, які становили основу української народної культури. Життя сім'ї було пронизане цією культурою. Українські мова, казка, пісня, одяг, страви, свята, звичаї становили ту духовно-побутову атмосферу, в якій виростали діти. Українська стихія виходила далеко за межі родинного гнізда, панувала в передмісті і в самій Полтаві. На відміну від українських великих промислових центрів, помітно зрусіфікованих, Полтава зберігала українське обличчя. Тут, як відзначав відомий історик В. Січинський, "навіть у часи найлютішої російської неволі збереглася народна свідомість, передусім у зовнішніх виявах та етнографічних ознаках, і коли інші міста Придніпровської України протягом ХІХ століття швидко обмоскалювалися, — Полтава гідно боронилася проти чужих впливів... Полтавська хата, полтавський одяг, полтавська вишивка, полтавські страви, полтавські мистецькі вироби — все вважалося за найкращі, найчистіші, найбільш українські"⁴. Мабуть, не випадково Полтава й Полтавщина дали українській політиці, науці, культурі і літературі стількох видатних діячів.

Діти Василя Петлюри не могли похвалитися сімейними статками, але пишалися своїм козацьким родоводом, були завзятими шанувальниками народної пісні, любов до якої прищепила їм мати. Із особливою силою співочий талант Петлюри розкрився в Полтавській духовній семінарії, до якої він вступив 1895 р., попередньо отримавши початкову освіту чи то в церковнопарафіяльній школі, чи то в земському училищі.

Незважаючи на русифікаторську політику — основу імперської освітньої системи, Полтавська семінарія перебувала під впливом української культури. Пояснювалося це контингентом її учнів, здебільшого вихідців із Полтавщини, а також симпатіями до української культури окремих викладачів. Так, учитель церковного співу І.Ризенко сприяв поширенню українофільства. Завдяки йому учнівський хор семінарії виконував безліч українських пісень. Петлюра був одним із найактивніших учасників учнівського хору, він не лише співав, але й грав на скрипці, а в старших класах намагався диригувати. З хором була пов'язана історія його виключення із семінарії. До Полтави 1901 р. приїхав видатний український композитор М. Лисенко. С. Петлюра, навчаючись тоді у випускному класі, запросив його від імені групи семінаристів послухати, як вони співають заборонену Лисенкову кантату "Б'ють пороги". Коли про запрошення довідався ректор архієрей Іларіон (Пічета), між ним, М. Лисенком та С.Петлюрою стався інцидент, внаслідок якого Петлюра був виключений з семінарії з "вовчим білетом", що перекреслював будь-які можливості продовження освіти в Росії.

Чому ж таким суворим і не відповідним провині було рішення ректора? Думається, то була нагода позбутися учня, який на той час уславився не лише співочою, а й політичною діяльністю. Як згадував П. Капельгородський, у старших класах С.Петлюра "був найактивнішим із семінарських крамольників", "провідником українського руху" і до того ж належав до таємної соціал-демократичної організації. То була полтавська громада Революційної української партії. За жандармськими даними, до неї входило понад два десятки семінаристів, серед яких С.Петлюра був помітною постаттю. Саме політична діяльність і була головною причиною виключення його з семінарії. До такого висновку спонукають і спогади В. Короліва-Старого. Він згадував, що перед виключенням із С.Петлюрою мав розмову ректор семінарії — архієрей Іларіон, який вихваляв учневі його здібності, просив пожаліти старого батька, покаятись, кинути свої "заблудження". На ті напучування юнак відповів, що "певен свого шляху" і що йому "ідеї дорожчі за родинні відносини"⁵.

То був характерний для того часу тип поведінки. Тих, які наприкінці

XIX—на початку XX ст. увійшли до революційного кола, важко було із нього вирвати простими умовляннями.

Влітку 1901 р. уже виключений із семінарії С.Петлюра брав участь у Всеукраїнському студентському з'їзді, що відбувся в Полтаві. Навесні 1902 р. він був одним із організаторів виступу учнів семінарії, які вимагали скасувати систему шпигунства, звільнити наглядачів, змінити програму навчання, ввести до неї українознавчі предмети. Тієї самої весни, коли під впливом агітації Революційної української партії (РУП) Полтавщину та Харківщину охопив могутній селянський рух, що супроводжувався захопленням поміщицької землі, худоби, реманенту, розгромом маєтків, полтавська жандармерія зафіксувала виїзди С.Петлюри та його друзів до сіл губернії з метою агітації та порушила кримінальну справу. Рятуючись від неминучого арешту, С.Петлюра разом із приятелем та ідейним однодумцем П.Понятенком восени 1902 р. виїхав на Кубань. Зовсім недовго він жив із приватних уроків, які давав у Катеринодарі, а потім знайшов працю в експедиції члена-кореспондента Російської АН Ф.Щербини, який займався впорядкуванням архівів кубанського козацтва. За свідченнями Ф.Щербини, дуже швидко з'ясувалося, що наймолодший серед членів експедиції С.Петлюра виявився найкваліфікованішим співробітником, який найліпше знав історію запорізького козацтва та України. Особливо його захопили архівні справи, пов'язані з перським бунтом чорноморських козаків та їх керівником Ф.Дикуним. У спогадах про С.Петлюру Ф.Щербина висловлював здогад, що та історична постать закинула патріотичну іскру в палку душу полтавського юнака та правила йому за приклад, духовно підтримуючи в боротьбі за народ⁶. У приватних розмовах із Щербиною С.Петлюра не приховував власних політичних поглядів, говорив про неминучість революції, вважав, що треба спрямувати всі зусилля на те, щоб її наблизити. І на Кубані С.Петлюра не полишав революційної діяльності. Разом із П.Понятенком, М.Ткаченком, С.Ерастовим, К.Безкровним він заснував там осередок РУП — Чорноморську вільну громаду, яка розгорнула практичну діяльність. У грудні 1903 р. С.Петлюру разом із П.Понятенком арештували. До березня 1904 р. він був ув'язнений, а потім випущений під грошову заставу, яку вніс батько, продавши останню десятину лісу.

С. Петлюра повернувся в Україну, недовго перебував у Києві, де близько зійшовся з М.Поршем, а восени 1904 р. з паспортом на ім'я С.Тагона виїхав до Львова, де тоді містився закордонний комітет РУП та видавався партійний часопис "Праця". У грудні 1904 р. С.Петлюра взяв участь у конференції РУП, яку спочатку планувалося провести як з'їзд партії та схвалити на ньому партійну програму. Під час конференції частина делегатів заявила про своє бажання об'єднатися з РСДРП, інша, більша, обстоювала потребу збереження самостійної партії. До останньої належав С.Петлюра, який неодноразово брав слово у гострих дискусіях. Проте розбіжності виявилися настільки великими, що подолати дискусіями їх не вдалося. Партія розкололася, меншість, що її залишила, створила Українську соціал-демократичну спілку, яка увійшла до РСДРП. Проте одним розколом розбіжності в РУП не були подолані. Протягом 1905 р. в ній точилася дискусія навколо національного питання. Основоположник РУП Д.Антонович оголосив національне питання неіснуючим, йому опонував М.Порш, який доводив потребу для РУП власної національної платформи⁷. Послідовним прибічником М.Порша був С.Петлюра. У травні 1905 р. дискусія, що до того точилася на сторінках преси, стала предметом конференції РУП. С.Петлюра нелегально прибув до Києва, де відбувалася конференція, і, за словами М.Порша, виявив "сміливість у вирішенні складних справ та непохитну віру в українську національну справу"⁸. Після конференції С. Петлюра став провідним діячем партії, повернув-

ся до Львова, де впродовж 1905 р. редагував партійний часопис "Селянин". Під час перебування у Львові він познайомився і тісніше зблизився з багатьма українськими галицькими діячами, особливо М.Грушевським, І.Франком, В.Гнатюком, співробітничав у "Літературно-науковому віснику", "Записках НТШ", "Волі", відвідував лекції підпільного українського університету.

Втративши з поля зору С.Петлюру, російська поліція ще в жовтні 1904 р. розіслала по Росії циркуляр з його характерними прикметами. Завдяки тому документові зберігся точний антропометричний опис Петлюри: "зріст 166 см., будова тіла середня, зовнішність інтелігентна, серйозна, має звичку відставляти ліву ногу вперед і тримає руки попереду, волосся на голові русяве, довге, пряме, проділ із правого боку, на бровах і вусах також русяве, борідка рідка, рудувата, очі сірі великі, короткозорий; за вечірнього освітлення читає за допомогою окулярів; череп правильний, круглий,... лоб плоский, високий, ніс прямий,...обличчя видовжене"⁹.

До жовтня 1905 р. С.Петлюра не мав легальних можливостей повернутися на Наддніпрянську Україну, де кипіла революція, але після амністії, пов'язаної з царським маніфестом, він поспішив додому. У грудні 1905 р. в Києві і Полтаві відбувся II з'їзд РУП, який спричинився до зміни назви партії — УСДРП та ухвали її програми. С.Петлюру було обрано до ЦК УСДРП. У січні 1906 р. він разом із М.Поршем та П.Понятенком виїхав до Петербурга, де мав редагувати центральний теоретичний орган партії — місячник "Вільна Україна". Вийшло всього шість чисел "Вільної України", після чого видання припинилося. Влітку 1906 р. С.Петлюра повернувся до Києва, де Є.Чикаленко здійснював видання щоденної української газети "Рада", яка заступила заборонену "Громадську думку". За рекомендацією М.Грушевського на посаду секретаря редакції Є.Чикаленко запросив С.Петлюру, який тоді вже був доволі вправним журналістом, маючи досвід чотирьох років активного співробітництва з багатьма демократичними українськими й російськими виданнями. У "Раді" зібрався сильний журналістський колектив: Б.Грінченко, М.Павловський, М.Грушевський, Д.Дорошенко, Л.Старицька-Черняхівська, С.Єфремов. Здавалося, що С.Петлюра, який у середовищі соціал-демократів завжди обстоював національні позиції, знайде в них близьких по духу людей. Проте цього не сталося. Є.Чикаленко згадував: "Секретар С.Петлюра, есдек, якось не пасував до нашої компанії, все держався осторонь, наче "на службі у капіталу"¹⁰.

Соціал-демократична, марксистська догматика з її класовою теорією боротьби мали надто міцний вплив на С.Петлюру, щоб він міг на той час національне поставити вище класового. Завжди перше в нього підпорядковувалось останньому. Це впало в очі С.Єфремову, який записав до свого щоденника: "Петлюру я знав либонь із 1905 року. Ближче до нього придивився року 1907, коли він був за секретаря "Ради". І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді есдечівського духу — хвастливості, доктринерства і несерйозності. Були й неправильні штучки, через які довелося йому одмовити від секретарювання в "Раді" " ".

"Есдечівський дух" С.Петлюри повною мірою реалізувався в новому партійному виданні — щотижневій газеті "Слово", яку після свого III з'їзду УСДРП вирішила видавати в Києві. Перше число газети побачило світ у травні 1907 р. С.Петлюра значився у складі її редколегії, а з вересня став офіційним редактором. З другого числа на сторінках газети з'являється безліч великих і малих матеріалів, підготовлених ним. Соціал-демократичний світогляд автора цих матеріалів не викликає сумнівів. М.Садовський чи спересердя, чи з притаманною українському гумору іронією, охрестив С.Петлюру за часів редагування "Слова" "новим українським Марксом". Ймовірно, причи-

ною колючою іронією могла бути передмова С.Петлюри до видання українського перекладу п'єси Чирікова "Євреї". У передмові під назвою "Уваги про завдання українського театру" її автор дорікав тогочасній українській драматургії за те, що вона пронизана буржуазним народолюбством і зовсім байдужа до класової боротьби та соціальних конфліктів. На думку С.Петлюри, справжній драматург "мусить бути арфою, на якій виграє ураган тієї боротьби, ...що теж є нічим іншим, як поетичною інтерпретацією основної тези Комуністичного Маніфесту Маркса і Енгельса"¹². С. Петлюра мріє, "щоб українська драма стала драмою боротьби, соціальних катастроф, революційних конфліктів"¹³. Звернемо увагу й на статтю "Українські катедри і український пролетаріат", опубліковану у вересні 1907 р., яка написана із приводу того, що в деяких вищих навчальних закладах України під впливом революції почали викладатися окремі українознавчі предмети. Автор наголошував на тому, як мусить ставитися до подібного явища український пролетаріат. Петлюра відповів на поставлене запитання так: "Не будемо піддаватися особливим ілюзіям і радощам з приводу того, що той чи інший професор почав викладати науку, хоч би і заборонену досі, по предметах українознавства. Адже діти українського робітника або бідного селянина не почують її, адже ж їм всім заказані всі втіхи до неї! Нове слово про Україну будуть слухати тільки діти можливих людей, діти буржуазії. Та й те ще треба згадати, що ця наука, хоч би й українська, все ж буде буржуазна, і не стане вона ні навчати, ні освітлювати всіх явищ життя із того погляду, яким дивиться на нього свідомий пролетаріат, себто з погляду наукового соціалізму!"¹⁴.

Але й національне живе в Петлюрі й потребує сатисфакції. Тож далі автор говорить про те, що висловлена ним сентенція правильна лише на перший погляд: "Не маючи своєї власної школи, своїх національних інституцій, геній пригнобленої нації нидіє, йому насильно підрізують крила, а сама нація йде до денационалізації". Який же вихід із такої ситуації? На думку Петлюри, пролетаріат пригнобленої нації "не обмежує цієї боротьби, як націоналісти, однією тільки боротьбою за національні права, а повстає проти капіталістичного ладу, який між іншими формами гніту для свого добробуту вимагає і гніту над недержавними націями"¹⁵.

Такий дуалізм політичних орієнтирів був надзвичайно характерний для більшості тогочасних українських революційних діячів. Симон Петлюра — переконливий вірець еволюції соціал-демократичного діяча революційного напрямку до діяча національно-державного. Саме внаслідок такої еволюції й стала можливою його історична роль, яку він зіграв як головний отаман війська УНР та голова Директорії.

Після поразки революції 1905 — 1907 рр., за подальшого десятиліття, С.Петлюра пережив період глибокого внутрішнього осмислення суспільних процесів, що зумовило вагомі світоглядні зміни, розширило його освітній, культурний і політичний кругозір, змінило масштаби його громадсько-політичної діяльності. Ці зрушення стали помітними вже напередодні Першої світової війни, коли С. Петлюра разом із О.Саліковським заходилися видавати в Москві журнал "Украинская жизнь" (1912 — 1917 рр.). Трансформації, що відбулися з С.Петлюрою, вразили С.Єфремова: "Коли я вступив із ним уже 1912 року в редакції "Украинской жизни", я не пізнав колишнього Симона: виріс, споважнів, розвинувся, занехаяв свої колишні витівки"¹⁶. Якій змінився не лише сам С.Петлюра, а й його журналістський доробок. У публіцистичних статтях Петлюри, надрукованих в "Украинской жизни", національне переважає над класовим. Така обставина була пов'язана не лише з характером журналу. У статті "І.Франко — поет національної честі" до великого українського поета, мислителя, який сам еволюціонував від радикаль-

ного до національного діяча, С.Петлюра підійшов з мірками тільки національними. Він писав, що творчість І.Франка його цікавить з "громадсько-національного погляду", "національної честі і національної гідності". Для С.Петлюри Франко насамперед народний співець, і автор солідаризується із думкою поета про те, що "ніколи не слід зневірюватися в народі"¹⁷.

Визначаючи позицію І.Франка в українському соціально-політичному житті, С.Петлюра дійшов важливого висновку: "Все поверхове, формальне, нечесне і деморалізуюче в національному патріотизмі, все далеке від невідчужливої любові до рідного народу, що заважає цій ширшій любові розлитися по національному організмові, запліднивши його сили, — все це знаходить в особі І.Франка ворога, борця й протестанта. Франків протест має подвійний характер. У громадсько-поетичній проповіді поет має на увазі: 1) реального ворога, частково вторичного, частково сучасного, що його насильство сковувало й сковує розвиток українського народу, і 2) ворога, що затаївся в колективній душі українській в здавлен понівеченому історією національному "я", який ще небезпечніший, ніж перший"¹⁸. Автор не просто констатує певну істину, а глибоко переймається позицією І.Франка, робить її власним політичним кредо.

Для С.Петлюри Франко — борець і пророк, інтелектуальний лідер народу, віра якого в невичерпні сили української нації переконує, що "невільничі риси в рідному народі, хоч і довго живуть і виявляються протягом сторіч, але все-таки колись мусять поступитися перед своїм антиподом"¹⁹. Франко, на думку Петлюри, не спускається до потурання національній стихії, часто рабській, а має особливу здатність звертатися до почуття національної гідності й честі. Слово поета "б'є як батіг і очищає як каяття"²⁰.

Отже, відбувається сублімація життєвих установок журналіста та його великого героя, яка допомагає С.Петлюрі скоригувати своє місце в суспільному житті, співвіднести і поєднати особисте "я" не з окремою політичною партією чи навіть класом, а з долею рідного народу і, виявляється, що то набагато вагоміша позиція. Окрім того, настає розуміння, що потрібним народів можна стати, лише піднявшись над загалом і скерувавши його в потрібному напрямі. Отож автор статті замислюється над питанням про внутрішній зв'язок особистості з народом, доходить висновку, що особистість мусить бути виразником інтересів народу і водночас іманентним носієм його колективного "я".

Із пересічного бухгалтера* і журналіста С. Петлюра на час Першої світової війни, за свідченням М. Грушевського, перетворився на визначного провідника московської української громади. Ще яскравішу, можна сказати — пророчу, характеристику за того часу дала йому людина прихильна, але стороння для українського руху. "Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра — видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда, Петлюра — безмірно вищий за те, що про нього думають. Він — з породи вождів, людина з того тіста, що колись, у старовину, закладали династії, а за нашого демократичного часу стають національними героями... Буде він вождем народу українського. Така його доля", — так характеризував С.Петлюру академік Ф. Корш²¹.

Отже, на час Першої світової війни у світогляді С.Петлюри сталися великі зрушення в бік національного. Національно-визвольна боротьба стає його політичним кредо, а в характері виявляються ознаки сильної особистості.

* Восени 1908 р. скрутні матеріальні обставини змусили С.Петлюру переїхати до Петербурга, де він знайшов пристойно оплачувану роботу бухгалтера в транспортному товаристві, бухгалтером деякий час він працював і в Москві, до якої перебрався, за одними свідченнями, 1909, за іншими, - 1911р.

Належало тільки чекати сприятливих обставин, за яких нагромаджений потенціал міг бути повністю використаний.

Редагований С.Петлюрою та О.Саліковським журнал "Украинская жизнь" під час Першої світової війни був чи не єдиним, щоправда російськомовним, українським виданням. На початку війни С.Петлюра опублікував у ньому власноруч написану декларацію "Война и украинцы", в якій відкинув думку про австрійську орієнтацію українців, висловив упевненість, що українці "виконують обов'язок громадян Росії в цей важкий час до кінця", водночас закликавши військових і державних чиновників Росії толерантно поставитись до українського населення Австро-Угорщини. Як згадував Д.Дорошенко, "Петлюра аргументував потребу такої декларації про лояльність тим, що в цей історичний момент, коли відбувається немов "примирення" російського громадянства із своїм урядом і робиться немов перегляд усіх народностей імперії, мовчанка українців може служити скріпленням того погляду, наче вони або не існують зовсім, або що для них у межах російської державности не може бути місця. А такий останній висновок мав би, між іншим, дуже лихі практичні наслідки для українського життя під теперішню хвилю"²².

Зовсім інші міркування з приводу декларації мала Рада ТУП. Вона дійшла висновку, що українці повинні зайняти стосовно воюючих сторін нейтральну позицію, а отже, засудила лояльний виступ Петлюри.

У 1915 р. С.Петлюра був мобілізований, перебував на Західному фронті, де обіймав посаду заступника уповноваженого Союзу земств.

Для такого типу людей, як С.Петлюра, не могло бути благодатнішого часу за революційний. Падіння самодержавства, революційно-демократичні зміни в країні застали С.Петлюру на фронті. У квітні 1917 р. він виступив ініціатором та організатором проведення в Мінську українського з'їзду Західного фронту. З'їзд створив Українську фронтову раду, а її головою обрав С.Петлюру.

Важливою подією в політичній кар'єрі С.Петлюри став і Всеукраїнський військовий з'їзд (5 — 8.V. 1917) у Києві. С.Петлюра був однією з провідних постатей з'їзду, входив до його президії, головував на декількох засіданнях, виголосив низку промов, запропонував найважливіші резолюції. Українські соціал-демократи вміло використали С.Петлюру в боротьбі із самостійником М.Міхновським за вплив на солдатські маси. Українські соціал-демократи намагалися втримати учасників з'їзду в межах лояльності до Тимчасового уряду та водночас спрямувати з'їзд на підтримку гасла автономії України. Найкраще з цим завданням упорався С.Петлюра. "У своїх талановитих промовах Петлюра вскинув демагогію про шкідливість творення українських військових частин, але разом із тим заспокоїв і палких на той час прихильників негайного творення свого війська без жодного порозуміння із росіянами", — засвідчив В.Прохода²³. Якщо до весни 1917 р. С.Петлюра був відомий у вузькому колі партійної, революційної інтелігенції, то від часу I Всеукраїнського військового з'їзду став публічним політиком, а його ім'я — одним із символів українського національно-визвольного руху. "Перший раз я почув Симона Петлюру як промовця до військових мас на Першому військовому з'їзді, — згадував В.Кедровський. — Враження від промови Петлюри лишилося колосальне. У кожному його слові чулася щирість, якась захоплююча задушевність та глибока віра в перемогу тих ідей, які він проголошував. Тоді ж, у тому захопленні, із яким з'їзд слухав промовця, а потім в тому зриві овацій та окликах "Слава!", якими було вкрито промову його, відразу було видно, що самотнім вождем українського вояцтва є Симон Петлюра"²⁴.

На військовому з'їзді С.Петлюра був обраний до складу Українського ге-

нерального військового комітету, став його головою. А вже 9 травня 1917 р. він вперше брав участь у роботі Центральної Ради, обговорював на третіх загальних зборах питання відрядження до Тимчасового уряду української делегації. Політична воля С.Петлюри, його організаційні здібності, відданість українській справі виразно виявилися в процесі підготовки і проведення II Всеукраїнського військового з'їзду (5 — 10.VI). З'їзд відбувся всупереч забороні військового міністра Росії О.Керенського. На з'їзді С.Петлюра виступив з доповіддю про структуру і завдання Українського генерального військового комітету (УГВК). Трохи згодом, 15.VI.1917 р., він був обраний Комітетом Центральної Ради до складу Генерального Секретаріату, в якому посів місце генерального секретаря військових справ. Як і в УГВК, так і в Генеральному секретарстві військових справ головним завданням С.Петлюри була українізація військових частин. Вона здійснювалася надзвичайно повільно, натрапляючи повсякчас на перепони в російському міністерстві. На початку вересня 1917р. С.Петлюра на чолі української делегації прибув до ставки верховного головнокомандуючого російської армії. Внаслідок переговорів з О.Керенським було досягнуто домовленості про українізацію 15 піхотних дивізій. Проте здійснити українізацію в повному обсязі не вдалося.

Військова діяльність С.Петлюри активізувалась у листопаді 1917 р. Після падіння Тимчасового уряду він знову обійняв посаду генерального секретаря військових справ*. С.Петлюра прагнув не допустити остаточного розвалу армії, анархії в її лавах, вживав заходів для забезпечення фронту військовим спорядженням, продовольством, налагоджував контакти з командувачами Південно-Західного та Румунського фронтів, організував штаб при Генеральному секретарстві військових справ. Уповноважений урядом УНР, С.Петлюра 11.XI.1917 р. звернувся до всіх українців на фронті "з проханням і приказом твердо стояти в цей небезпечний час на сторожі фронту і порядку,... не допускати братання і перемир'я"²⁵. С.Петлюра виступив ініціатором об'єднання Румунського та Південно-Західного фронтів у єдиний Український фронт і водночас підготував план роззброєння пробільшовицьких частин у Києві та на решті території України. Водночас із турботами про збереження боєздатності старої армії та її реорганізацію він багато зусиль докладав до оборони України від більшовицької агресії, неодноразово інформував Генеральний Секретаріат про зростання більшовицької небезпеки. На засіданні 15.XII.1917 р. С.Петлюра звернувся до українського уряду з вимогою остаточно визначитись, "чи воюємо ми, чи ні" з більшовиками. Генеральні секретарі В.Єщенко і М.Шаповал підтримали С.Петлюру, тоді як В.Винниченко вважав, що "раніше треба запитати Совіта народних комісарів, чи воює він, чи ні, тільки тоді можна зважитись на такі рішучі засоби боротьби"²⁶. На тому самому засіданні Генерального Секретаріату було ухвалено негайно послати ультиматум РНК із вимогою припинити війну, а разом із тим обрано особливий Комітет оборони України, до складу якого увійшли С.Петлюра, М.Порш та В.Єщенко.

Генеральний Секретаріат 18.XII.1917 р. був поінформований головою щодо заяви С.Петлюри про відставку з посади генерального секретаря. Відставку було прийнято. Причини її в джерелах та літературі залишилися недостатньо з'ясованими. Правдоподібно, що С.Петлюра вдався до відставки тому, що не мав достатньої підтримки з боку голови Генерального Секретаріату.

* "Тимчасовою інструкцією Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду", ухвалену 4.VII.1917 р., посада генерального секретаря з військових справ скасовувалася, як і ряд інших секретарств. Центральна Рада поновила ці секретарства 1.XI.1917 р.

Після відставки С.Петлюра виїхав на Лівобережжя, де створив Український гайдамацький кіш Слобідської України, до складу якого входила українська молодь. Кіш, який поділявся на чорних та червоних гайдамаків, став одною з найбоєздатніших українських частин. Він разом з Січовими стрільцями відіграв головну роль у придушенні січєвого більшовицького виступу на заводі "Арсенал".

С.Петлюра негативно поставився до запрошення Центральною Радою німецьких та австрійських військ в Україну, тому участі в роботі УЦР навесні 1918 р. не брав. Проте він розумів, що, незважаючи на те, чи було б зроблено запрошення, чи ні, німці все одно взяли б під свій контроль Україну.

У квітні 1918 р. С.Петлюра дав згоду балотуватися на голову Київського губернського земства і був обраний не лише головою губернського земства, а й Всеукраїнського союзу земств. На чолі українських земців він послідовно перебував в опозиції до режиму П.Скоропадського. Тому 27.VII.1918 р. С.Петлюра був заарештований і звинувачений у підготовці антиурядового замаху. З-під арешту звільнився 13.XI.1918 р. Того самого дня діями Українського національного союзу, що об'єднав опозиційні режимові гетьмана П.Скоропадського політичні партії та громадські організації, була таємно створена Директорія — орган для підготовки і керівництва антигетьманським повстанням в Україні. За традиціями 1917 р. в основу її створення було покладено принцип міжпартійного представництва. Очолив Директорію В.Винниченко, а до складу її увійшли С.Петлюра, Ф.Швець, П.Андрієвський, А.Макаренко.

На платформі антигетьманського повстання як єдиного об'єднавчого гасла створилася широка політична коаліція, яка й прийшла до влади у грудні 1918 р. Але швидко виявилось, що така коаліція не має не лише спільного плану, а й принципового бачення державотворчого процесу в УНР.

Не додала ясності справі і державна нарада, скликана Директорією 16 січня 1919 р. в Києві. Цікаву характеристику їй дав І.Мазепа: "З членів Директорії різко проти більшовиків висловився Петлюра. Швець говорив невідомо. Винниченко, як завжди, імпровізував і не мав ясного погляду на справу"²⁷. Той самий І.Мазепа свідчив, що в січні 1919 р. ніхто не знав, якою є політика Директорії. Саме тому на київській державній нараді представники корпусу Січових стрільців запропонували встановити замість Директорії військову диктатуру у складі тріумвірату — С.Петлюри, Є.Коновальця та А.Мельника. Підтримки така пропозиція не мала.

Тим часом ситуація в Україні ускладнювалася зовнішньополітичними обставинами, висадкою в південних портах військових контингентів Антанти та наступом із півночі військ більшовицької Росії. Внаслідок таких обставин на початку лютого настала цілковита криза української політичної системи. Широка коаліція виявилася нежиттєздатною. Уряд В.Чехівського пішов у відставку. За ним від державної роботи відійшли чільні політичні діячі УНР М.Грушевський, В.Винниченко, М.Шаповал. ЦК УСДРП 9 лютого відкликав із уряду і Директорії своїх представників*. Скориставшись цією директивою, В.Винниченко залишив Директорію і виїхав за кордон.

Принципово іншим було рішення С.Петлюри. Він 11 лютого звернувся до ЦК УСДРП з листом, в якому писав: "Виходячи з того, що сучасна ситуація для України надзвичайно складна і тяжка, я вважаю, що в даний момент всі сили творчі нашого краю повинні взяти участь у державній праці, не вважаю для себе можливим ухилятися од виконання своїх обов'язків, яко сина свого народу, перед Батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працю-

* Аналогічну заяву про відкликання членів партії з Директорії та уряду зробив ЦК УПСР.

вати при державній праці. З огляду на це я тимчасово виходжу зі складу членів Укр. С.-Д. партії"²⁸.

Вихід С.Петлюри із УСДРП засвідчив завершення еволюції його світогляду в бік національно-державної ідеї. До партії він більше не повертався. Українська соціал-демократія втратила одного зі своїх лідерів, зате Україна знайшла послідовного борця за її державну незалежність.

Здавалося, що відставки В.Винниченка з посади голови Директорії, а також коаліційного уряду В.Чехівського дадуть змогу українській демократії перегрупувати політичні сили, хай і за рахунок звуження соціальної опори. Ставка була зроблена на боротьбу з більшовиками та на спробу досягти порозуміння з країнами Антанти. 6 лютого в Бірзулі, неподалік Одеси, розпочалися переговори представників командування військ Антанти та уряду УНР. 10 лютого ухвалою Директорії були припинені переговори із РНК РСФСР. 13 лютого Директорія призначила новий уряд УНР на чолі з безпартійним С.Остапенком. До його складу увійшли представники трьох партій: соціалістів-федералістів, соціалістів-самостійників та народних республіканців, тобто тих політичних сил, що орієнтувалися на демократичні засади та країни Антанти.

Однак очікуваного поліпшення політичного становища ні в Україні, ні навіть у Директорії такі зміни не спричинили. Серед суспільного загалу ширилися більшовицькі настрої, то був час найбільшого полівіння мас. Уряд Остапенка, орієнтуючись на Антанту, не спромігся навіть задекларувати свою програму, а в Директорії С.Петлюрі, який і далі сприймався як лівий політик і, певно, таким і був, протистояв тандем П.Андрієвського та Є.Петрушевича, який був уведений до складу Директорії як представник ЗУНР. Протидія С.Петлюрі виявилася в тому, що в лютому він не був обраний головою Директорії. Натомість було винесено ухвалу про черговість головування всіх членів Директорії на її засіданнях. До того ж, щоб ослабити вплив Петлюри на армію, Директорія 24 лютого запровадила спеціальною постановою посаду наказного отамана, який здійснював безпосереднє керівництво армією УНР, тоді як за головним отаманом залишалося загальне керівництво. Соціалісти-самостійники, як свідчить І.Мазепа, "проводили агітацію за передачу Петрушевичеві головування в Директорії, а отаману Оскілкові, своєму однодумцеві, який командував Північною групою, обов'язків головнокомандуючого українською армією. Як на мотиви цього, вказувалося на те, що, мовляв, Петлюра, як людина некомпетентна у військових справах, головним чином завинив невдачі на українському фронті"²⁹.

Соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники та народні республіканці і далі стояли за орієнтацію на Антанту та за збереження старого курсу уряду, тоді як С.Петлюра переконувався в тому, що така політика веде Україну в глухий кут, відриває Директорію від народних мас. Скликана 6 квітня в Рівному чергова державна нарада не спричинилася до порозуміння правих і лівих. За ініціативи С. Петлюри й А.Макаренка уряд С.Остапенка 9 квітня був відправлений у відставку, а натомість сформовано уряд Б.Мартоса.

Ця обставина посилила суперечності всередині Директорії. Петлюра, Макаренко і Швець перебували в Рівному та Здолбунові. Андрієвський і Петрушевич — у Станіславі. Командувач Північною групою військ УНР В.Оскілко 29 квітня вчинив протипетлюрівський заколот, але він не вдався. І.Мазепа смисл цього заколоту визначив дуже лаконічно: "Це був бунт проти Петлюри як провідної особи в українській боротьбі"³⁰. Виступ Оскілка підірвав і без того критичний стан фронту. Директорія і уряд УНР змушені були 5 травня залишити Здолбунів і Рівне та евакуюватися до Радивилова. Тільки 9 травня С.Петлюру було обрано головою Директорії, а ще через чо-

тири дні П.Андрієвського виведено із її складу. Відтоді ситуація в Директорії поліпшилась, але суперечності між С.Петлюрою та Є.Петрушевичем, який, щоправда, втратив інтерес до Директорії, а 9 червня був проголошений диктатором ЗО УНР, залишилися.

Тим часом у Проскуріві праві українські сили руками отамана Болбочана 9 червня вчинили спробу оволодіти командуванням Запорізьким корпусом, виступити проти Петлюри. Але й ця спроба провалилася.

Влітку — восени 1919 р. особливих розбіжностей між Петлюрою, Макаренком і Швецем не було. Голова Директорії мав підтримку її членів. На засіданні Директорії 15 листопада було ухвалено, що Швець і Макаренко виїдуть за кордон із представницькою метою. В ухвалі також зазначалося, що з того часу "верховне керування справами Республіки покладається на голову Директорії, головного отамана військ УНР Симона Петлюри, який іменем Директорії затверджує всі закони і постанови"³¹.

Загалом Директорія як колективний демократичний орган вищої влади не виправдала свого призначення та підтвердила істину про те, що демократія миттєво не народжується в полум'ї революції. Набагато вагомішою за колективний орган влади виявилася постать одного його члена, — голови Директорії, головного отамана військ УНР Симона Петлюри. 1919 рік зробив його незаперечним лідером українського національно-визвольного руху, об'єднавчим символом нації.

Варто пошукати відповіді на запитання, чому саме Петлюрі випала роль національного провідника. Частково ми вже відповіли на це, коли говорили про еволюцію його світогляду. Стаючи на шлях беззастережного служіння нації, він свідомо чи підсвідомо готував себе до ролі національного вождя.

Рік 1917-й не був роком Симона Петлюри. Він його високо підняв, зробив членом Центральної Ради, головою Українського генерального військового комітету, членом генерального Секретаріату. Але 1917 рік, коли найважливіші політичні рішення Української революції ухвалювалися в стінах Центральної Ради, на переговорах із Тимчасовим урядом, коли мільйонні українські маси лише розпочинали рух, на українському політичному олімпі домінували М.Грушевський та В.Винниченко. Високий інтелект, іміджі вченого і письменника дистанціювали їх від мас, творили міф про їхню особливу втаємниченість у закони суспільного розвитку. Другий період діяльності УЦР після проголошення III і IV Універсалів розвіяв той міф. Року 1918-го та особливо 1919-го революція вийшла далеко з берегів мітингової політичної діяльності, її поступ визначався не стільки деклараціями й резолюціями, скільки збройною силою, безпосередньою участю в революційних подіях широких народних мас. Для керівництва такими масами потрібен був не так інтелектуал, як людина, виповнена силою національної ідеї, глибокою вірою, переконанням в остаточну перемогу ідеї української державності, тобто харизматичний лідер. Саме таким і був Симон Петлюра.

Питання про харизматичність С.Петлюри залишається нерозробленим українською історіографією. Маємо цілу низку фактів, які свідчать про сильну особистість Головного отамана. Скажімо, в грудні 1917 р., не одержавши підтримки голови Центральної Ради та голови Генерального Секретаріату у формуванні сердюцьких дивізій як ядра майбутньої української армії, С.Петлюра подав у відставку з посади генерального секретаря, відійшов від діяльності уряду УНР, отже, не мав моральної відповідальності за поразку воєнної кампанії взимку 1918 р. До того ж створений ним Гайдамацький кіш Слобідської України показав себе однією із найбездатніших частин. У січні 1918 р. соціал-демократ С.Петлюра бере на себе керівництво придушенням більшовицького повстання в Києві. У травні 1918 р. як голова Київського гу-

бернського земства та Всеукраїнського союзу земств С.Петлюра мав мужність публічно висловити німецькому послу в Україні барону Мумму протест із приводу масових арештів та переслідувань, які здійснювалися гетьманською й окупаційною владами проти громадського активу. Політична активність спричинилася влітку 1918 р. до арешту й тюремного ув'язнення С.Петлюри, але, щойно залишивши камеру, він взявся до підготовки повстання і проголосив себе головним отаманом.

Про оптимізм і віру С.Петлюри говорено не один раз, та майже завжди мемуаристи, мов змовившись, одразу ж наголошують на вмінні Петлюри передати свою віру та оптимізм навколишнім, не тільки легко спілкуватися з малознайомими людьми, насамперед солдатами і старшинами, на передовій, але й надихнути їх до переможного бою. Це цілком очевидна риса харизматика, як і вміння простотою мови, одягу і т. ін. дати навколишнім можливість пізнати у ньому лідера, а відтак ще більше довіритися йому. С.Петлюра досконало володів цим мистецтвом. Точніше буде сказати, що таке вміння було його іманентною особливістю. "Він майже весь час проводив на фронті і дуже часто сам, без жодної охорони, їздив на позицію, де підбадьорював вояків своїми простими, повними глибокої віри в перемогу розмовами з ними, — згадував В.Прохода. — Незважаючи на дуже несприятливу ситуацію на фронті, Петлюра на всіх справляв враження якоїсь веселі бадьорості. Побачивши батька Петлюру, той вояк, що, може, перед хвилиною тяжко нарікав на свої страждання, зразу ж про них забував. Здавалося, що вони вже минули і що знесиленний організм набрався свіжих сил для нових переживань... Петлюра був вождь, зв'язаний з духом нації, з її землею. Він відчував те, чого не могли передбачити інші політики. Характерною рисою його вдачі був творчий оптимізм. Він бачив лише майбутню Україну, боротись за яку закликав до останньої краплі крові"³².

У спогадах сучасників та соратників можна знайти чимало згадок і про те, що Петлюра був надзвичайно лагідною, людяною і толерантною людиною. Ці загалом чудові людські якості негативно позначалися на його харизмі. Найвдалішу синтетичну характеристику С.Петлюри подибуємо в М.Ковалевського, який добре знав головного отамана. "Симон Петлюра мав усі дані, щоб стати провідником нації, — писав М. Ковалевський. — Однак йому бракувало того великого масштабу, який відзначав революційну вдачу великого гетьмана Богдана. Йому бракувало того широкого степового розмаху і безоглядності, з якою наші великі гетьмани не раз ішли на кров і руїну для досягнення вищої мети. Він занадто був перейнятий новочасним гуманізмом, щоб піти слідами гетьманів. І в цьому, може, полягала трагедія Симона Петлюри. Цю безоглядність, яка завжди в'яжеться з жорстокістю, виявили наші історичні вороги і їх ватажки"³³.

Причини поразок армії УНР наприкінці 1919 р. залежали аж ніяк не від особливостей характеру С.Петлюри, а від загальної внутрішньої й зовнішньополітичної ситуації. Це змусило головного отамана активно шукати союзників у боротьбі з більшовиками. Його погляди звертаються до Польщі. 5.XP.1919 р. уряд УНР визнав за доцільне від'їзд С.Петлюри до Варшави. 21 — 24.IV.1920 р. між урядами УНР і Польщі були підписані політична та воєнна конвенції. За Польщею визнавалося право на західноукраїнські землі. В обмін на це визнання українська сторона отримала військову підтримку у боротьбі із більшовиками. Варшавський договір спричинив зливу звинувачень на адресу С.Петлюри з боку українських політичних сил. Військовий похід українських і польських сил видався невдалим. У листопаді 1920 р. уряд УНР та вцілілі військові частини остаточно залишили власну землю і перейшли на територію Польщі.

З кінця 1920 р. для С.Петлюри розпочався останній, еміграційний період життя. Він був короткий, всього шість неповних років, але насичений організаційною та аналітичною роботою. Насамперед голова Директорії УНР вважав за необхідне розібратися в причинах невдачі визвольних змагань. Як він писав 1922 р. в одному з листів до генерала М.Удовиченка, для нього "почався вже суд історії". Цей суд полягав у тому, щоб відтворити об'єктивну картину того, що сталося. На думку С.Петлюри, вже 1917 рік - рік початку революції - виявив ряд недоліків у організації нації, а саме - відсутність достатньої кількості тих елементів, "хто чорною роботою державною уміє творити певні реальні цінності"³⁴. Серед політичної еліти переважали "або фантасти, або демагоги, або наївні люди, що вірили в силу резолюцій"³⁵. Серед політичних сил не існувало єдності, партійні інтереси переважали національні. Несуголосність українських політичних дій, на думку С.Петлюри, виростала з ґрунту невиробленості державної ідеології, неоформленості волі народу. Незважаючи на глибокі й вагомні внутрішні національні проблеми, С.Петлюра, хоч і передбачав "ще деякі нові ускладнення в реалізації нашої державної ідеї", але не втрачав "ні віри, ні надії на те, що ідеал нації буде здійснений"³⁶. 1923 р. він написав і опублікував окремою брошурою досить об'ємну працю "Сучасна українська еміграція та її завдання", в якій показав розгорнутий план майбутніх дій. Насамперед, С.Петлюра розглядав українську еміграцію як органічно інтегральну частину власного народу, яка повинна взяти на себе працю по забезпеченню консолідації національної волі, а також виховання необхідної кількості державних діячів, з великим знанням техніки державного будівництва, умінням прогнозувати майбутнє. Інша нагальна проблема - це армія. Її боездатність та моральний дух безпосередньо залежать від стану суспільства. "Армія знала, що українське громадянство не сконсолідувалось, не з'єднало всіх своїх сил для організації боротьби і не уявляє єдиного національного фронту, який своєю єдністю, согласованістю і вищою державною дисципліною давав би образ самопожертви громадянства і підпорядкованості його державним інтересам, що їм так загрожувала смертельна боротьба з ворогом. Це було прокляттям для нашої армії"³⁷. Звідси С.Петлюра робить висновок про те, що здобуття Української держави - це справа всієї нації, а не одного класу чи однієї партії, справа, яка вимагає єдності волі нації, пріоритет державності над партійністю.

Поряд із загальними, С.Петлюра формулює ряд спеціальних завдань:

- Еміграція повинна використовувати найменші можливості "до заманіфестування своїх національно-державних постулатів".

- Шукати собі симпатиків та прихильників у країнах світу, вступати в контакти з різними політичними силами цих країн, використовувати міжнародні наукові об'єднання, брати участь в європейській пресі та журналістиці, використовувати друковане слово для пропаганди української тематики, а одночасно вести боротьбу проти ідеології "великої, єдиної Росії". Цікавим був геополітичний прогноз Петлюри. Він передбачав, що "всі держави, утворені після 1917 року на території бувшої Росії, не мають шансів на тривке існування і будуть завжди zagrożеними, поки на півдні бувшої імперії не організується і в силу не увійде незалежна держава українського народу"³⁸.

- С.Петлюра залишався послідовним і непримиренним опонентом більшовицького режиму. Він одним із перших зрозумів усю небезпечність "зміновіхівської" ідеології і висунув завдання розв'язати остаточно ілюзію можливості співробітництва Європи з більшовицькою владою: "В умовах нашого перебування за кордоном свій обов'язок в цій справі тоді виконаємо, коли допоможемо остаточній компромітації большевицьких експериментів в очах світу"³⁹.

— С.Петлюра гостро відчував потребу культурної модернізації української нації, відтак ставив перед еміграцією завдання вивчення європейських мов, створення перекладної літератури з різних галузей науки, освіти та мистецтва, без чого важко було б уявити ефективне функціонування Української держави. Він усвідомлював необхідність проведення в Україні економічних модернізаційних заходів. Будував у цьому напрямі широкі плани, в які входило будівництво шляхів, організація промислового виробництва з пристосуванням його до військових потреб, підготовка нації до оборони Батьківщини. Як великий позитивний чинник національного життя, С.Петлюра розглядав українську церкву, турбувався справами її внутрішнього зміцнення.

Звичайно, більшовицька влада не могла пробачити Петлюрі подібного ходу думок, він був для неї одним із найнебезпечніших ворогів. Особливо боялася Москва відновлення союзу Пілсудський - Петлюра. Коли на початку травня 1926 р. Ю.Пілсудський повернув собі владу в Польщі, відновлення союзних дій стало цілком ймовірним. Це, на наш погляд, стало причиною вбивства С.Петлюри. Трагічна смерть ще виразніше підкреслила унікальність і масштаб цієї постаті в історії України ХХ ст. Не випадково більшовицька пропаганда докладала всіх можливих зусиль для карикатуризації образу Петлюри, замовчування та фальсифікації його діяльності. Наслідки цієї агресивної пропаганди не подолані остаточно ще й сьогодні. Обов'язок сучасної історичної науки - повернути справжній образ С.Петлюри українській національній історичній пам'яті.

¹ *Петлюра С* Статті, листи, документи. - Т. 1. - Нью-Йорк, 1956; Т. 2. - Нью-Йорк, 1979; Т. 3. - К., 1999; *Петлюра С* Статті. - К., 1993; *Петлюра С* Вибрані твори та документи. - К., 1994; *Сергійчук В.* Погроми в Україні: 1914 - 1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах. - К., 1998; Його ж. Симон Петлюра і єврейство. - К., 1999; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: В 2-х т. - К., 1996-1997; Український національно-визвольний рух. Березень— листопад 1917 року: Документи і матеріали. — К., 2003 - та ін.

² Історіографія, пов'язана з діяльністю С.Петлюри, кількісно є досить великою. В бібліографічному покажчику "Українська революція і державність (1917-1920 рр.)" С.Петлюрі відведено понад 130 позицій. Серед пострадянської літератури відзначимо такі праці: "Він з когорти вождів (кращі конкурсні праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри)". - К., 1994; У 70-річчя паризької трагедії. 1926-1996: Збірник пам'яті Симона Петлюри. - К., 1997; Полтавська петлюріана. — Вип. 1—5. — Полтава, 1993—2003; Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань: 36. наук. пр. - Фастів, 1999; *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. - К., 2001; *Яблонський В.* Від влади п'ятьох до диктатури одного, історико-політичний аналіз Директорії УНР. - К., 2001; Політична історія України. ХХ століття: В 6-ти т. - Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920). - К., 2003. *Савченко В. А.* Симон Петлюра. - Х., 2004.

³ Див.: *Мокляк В.* Матеріали до родоводу Петлюр // Полтавська петлюріана. - Вип. 4. - С 20-32.

⁴ Цит. за: *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. - К., 1998. - С 51.

⁵ *Королів-Старий В.* З моїх споминів про Симона Петлюру // 36. пам'яті Симона Петлюри... - С 178-179.

⁶ *Щербина Ф.* Симон Петлюра по Кубані // 36. пам'яті Симона Петлюри... - С 191.

⁷ Див.: *Феденко П.* Український рух у ХХ столітті. - Лондон, 1959. - С 49.

⁸ Цит. за: *Верстюк В., Осташко Т.* Вказ. праця. - С 53.

⁹ Там само.

¹⁰ *Чикаленко Є.* Спогади. 1861-1907. - Нью-Йорк, 1955. - С 486.

¹¹ *Ефремов С.* Щоденники. 1923-1929. - К., 1997. - С 379.

¹² *Петлюра С.* Уваги про завдання українського театру // *Петлюра С* Статті, листи, документи. -1.2. - Нью-Йорк, 1979. - С 96-97.

¹³ Там само. - С 103.

¹⁴ *Петлюра С* Українські катедри і український пролетаріат // *Петлюра С* Вибрані твори та документи. - К., 1994. - С 50.

- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Бфремов С. Вказ. праця. - С. 379.
- ¹⁷ Петлюра С. І. Франко - поет національної честі // Петлюра С. Статті. - К., 1993. - С. 92, 94.
- ¹⁸ Там само. - С. 101.
- ²⁰ Там само. - С. 100.
- ²¹ Цит. за: Славінський М. Симон Петлюра (1879-1926) // 36. пам'яті Симона Петлюри (1879-1926) - К., 1992. - С. 12.
- ²² Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). ^ Ч. 1: Галицька руїна 1914 -1917 років. - Львів, 1923. - С. 13.
- ²³ Прохода В. Вождь та військо // 36. пам'яті Симона Петлюри... - С. 113.
- ²⁴ Кедровський В. 1917 рік: Спогади члена Українського військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часі Української Центральної Ради. — Вінніпег, 1967. - С 132.
- ²⁵ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: В 2-х т. - Т. 1:4 березня - 9 грудня 1917 р. - К., 1996. - С 410.
- ²⁶ Там само. - Т. 2: 10 грудня 1917 р. - 29 квітня 1918 р. - К., 1997. - С 39-40.
- ²⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917-1921: В 3-х т. - Т. 1. - Прага, 1942. - С 84.
- ²⁸ Цит. за: Петлюра С Статті, листи, документи. - Т. 1. - Нью-Йорк, 1956. - С 228.
- ²⁹ Мазепа І. Вказ. праця. - С 156.
- ³⁰ Там само. - С 183.
- ³¹ Там само. - Т. 2. - С 114.
- ³² Прохода В. Вказ. праця. - С 142.
- ³³ Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, вражіння, рефлексії. - Інсбрук, 1960. - С. 381.
- ³⁴ Симон Петлюра. Статті. - С.222.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само. - С.227.
- ³⁷ Там само. - С.240.
- ³⁸ Там само. - С.252.
- ³⁹ Там само. - С.256.

Резюме

В статті простежено політичну біографію визначного українського державного діяча, голови Директорії Української Народної Республіки, головного отамана армії УНР Симона Петлюри.

In the article, the author researches the political biography of the outstanding Ukrainian National Republic's Directory, UNR army's chief otaman (commander), Symon Petliura.

